
JOSEP DANIEL CLIMENT

**EL VALENCIANISME
LINGÜÍSTIC DE NICOLAU
PRIMITIU GÓMEZ SERRANO**

1. INTRODUCCIÓ

Nicolau Primitiu Gómez Serrano, més conegut pel seu nom propi de Nicolau Primitiu, ha estat una de les personalitats valencianes més rellevants del segle xx, tant com a activista de la llengua pròpia (per la seua participació en la major part de les entitats valencianistes de la dècada de 1920 ençà, pels textos sobre valencianisme que publicà, i per la defensa del català de València, del seu ensenyament i de la seua projecció en la societat valenciana) com per la seua condició d'erudit, tal com s'adverteix en la qualitat de la seua biblioteca particular (avui dia nucli de la Biblioteca Valenciana de la ciutat de València) i en els seus estudis sobre arqueologia, toponímia i costums valencians.

Des d'un punt de vista polític i social podem ubicar Nicolau Primitiu en l'àmbit dels sectors de la petita burgesia valenciana del primer terç del segle xx que, des d'una indústria familiar i amb molt de treball i resolució, aconseguiren crear una valuosa indústria de maquinària agrícola que donava suport al sector econòmic valencià més productiu d'aleshores: el camp.

D'altra banda, quant a l'aspecte personal, Nicolau Primitiu va ser una persona afectuosa i sensible, molt respectuosa amb la llibertat dels altres, poc amic de les discussions i de les baralles, fins al punt de ser un home que aportava pau tant en l'àmbit familiar com en qualsevol altre en què va participar. En l'àmbit laboral va mantenir excel·lents relacions amb els treballadors de la seua empresa, tal com es desprèn del respecte amb què va ser tractat en plena Guerra Civil; en el camp de la

cultura va presidir entitats culturals integradores, i fins i tot en el terreny de la política va contribuir amb valuoses aportacions a apaivagar els enfrontaments entre els diversos sectors del valencianisme. Es podria dir, sense por a equivocar-nos, que era un home ple de virtuts humanes, de profundes conviccions cristianes i morals, amb un equilibri personal notable i amb una cultura excepcional.

Es tracta, en suma, del paradigma d'un empresari valencià culte i conscienciat amb la seua terra i cultura, malauradament una *rara avis*, atès que personalitats com la seua han estat una excepcionalitat en la societat valenciana contemporània.

Nicolau Primitiu ens ha llegat una vasta obra formada no únicament per una gran quantitat de publicacions que abasten multitud de temes (des de l'arqueologia i la prehistòria fins a la toponímia, l'estudi de la llengua, la història o el folklore), sinó també per una amplíssima producció escrita no publicada, com ara els diaris personals, els *Dietaris*, els epistolaris i, fins i tot, articles més o menys acabats o conferències, etc. A través d'aquesta gran producció es posa de manifest el que ha estat la màxima preocupació de tota la seua vida i que, al seu torn, ha caracteritzat la seua actuació personal: una profunda i sincera estima per les terres i la gent del seu país.¹ De fet, si hi ha un aspecte que sorprèn quan un investigador s'acosta a l'estudi de la figura de Nicolau Primitiu, aquest és descobrir la immensitat del treball que va dur a terme en la seua dilatada vida i els nombrosos camps d'estudi als quals es va dedicar.

Sens dubte, l'element unificador de tota aquesta immensa obra és un sentiment que amera per complet totes les actuacions que Nicolau Primitiu va portar a terme en els noranta-quatre anys de la seua existència: el seu valencianisme, entès com el desig de recuperació de la personalitat del poble valencià, esfondrada en una decadència de segles a causa tant de l'actitud dels mateixos valencians com de la determinació assimilista estatal.

Aquest desig de recobriment col·lectiu serà, per tant, el gran objectiu de la seua vida, que es traduirà en una enèrgica acció cultural i política en els anys de la II República i en una intensa tasca cultural al llarg de la dictadura franquista. Ara bé, Nicolau Primitiu mai no va voler pertànyer a cap partit polític; el seu sentiment valencianista estava per damunt de les organitzacions polítiques, i d'acord amb aquest plantejament sempre participarà i impulsarà plataformes suprapartidistes de caràcter

1. Sobre els *Dietaris* de Nicolau Primitiu, vegeu Emili Casanova (2006) i Casanova & Climent (2010). Quant a l'epistolari, vegeu Josep Daniel Climent (2006b).

cultural com ara Acció Cultural Valenciana, Lo Rat Penat o Proa. Amb posterioritat a la Guerra Civil, i aprofitant una certa permissibilitat del règim franquista envers actuacions aparentment innòcues, Nicolau Primitiu va canalitzar aquest sentiment valencianista cap a una tasca eminentment cultural, primerament des del Centre de Cultura Valenciana, amb l'organització de la Secció de Toponímia; després des de Lo Rat Penat, impulsant els cursos de llengua creats per Carles Salvador, i, posteriorment, amb la fundació de l'editorial Sicània.

Durant la II República, parlar de Nicolau Primitiu Gómez Serrano era referir-se a un prestigiós activista valencianista, preocupat pel futur de la cultura valenciana en general, però d'una manera especial per la llengua, l'arqueologia o la toponímia, tal com es desprèn de les múltiples activitats culturals que va protagonitzar en aquests anys. Hem de destacar que Nicolau Primitiu va ocupar la presidència de Lo Rat Penat des de gener de 1933 fins al començament de 1935; va ser director corresponent del Centre de Cultura Valenciana des de 1921; va ser president honorífic de l'entitat Acció Cultural Valenciana (1930-31); va ocupar també la presidència de Proa (Consell de Cultura i Relacions Valencianes, 1935-1936) i va col·laborar amb l'Agrupació Valencianista Escolar (1934-1935). A més a més, i quan l'ocasió ho requeria, pronunciava discursos o impartia conferències sobre prehistòria, toponímia, llengua o qualsevol altre aspecte relacionat amb la cultura dels valencians.

És en aquest període de temps (1931-1936), una etapa marcada per les expectatives i els canvis que es produeixen en la societat espanyola, que Nicolau Primitiu desenvoluparà l'activitat pública més intensa de la seua vida, tan intensa que el portarà a convertir-se en un punt de referència ben significatiu del món cultural valencià.

A més a més, en aquests moments donarà a conèixer a través de nombroses publicacions els elements més significatius del seu pensament valencianista, com ara la imprescindible necessitat de situar els interessos de tots els valencians per damunt de la lluita partidista o la necessitat d'actuar amb un mínim consens en les qüestions més significatives, com ara la defensa de l'Estatut d'Autonomia del País Valencià, la llengua i la cultura dels valencians. És des d'aquesta perspectiva que hem d'entendre moltes de les actuacions d'aquells anys, amb les quals tractava de cercar el màxim grau d'entesa entre les forces polítiques i culturals per tal de defensar millor els interessos valencians en un moment històric especialment convuls com va ser la II República.

En aquest sentit és interessant d'assenyalar la publicació d'una sèrie d'articles que, sota l'epígraf «De valenciania», apareixeran primerament al setmanari *El Poble*

*Valencià (Semnari Valencianiste)*² i després a *El Sueco*,³ on definirà el seu ideari polític. El 5 d'agost de 1931 Nicolau Primitiu afirmava: «No'ns pregunteu si som de la "Dreta" o de la "Esquerra" o del "Centre", ¡Som valencianistes!». És aquest un intent de configurar la que serà una de les idees polítiques més importants de la seua vida: la necessitat de construir un valencianisme integrador, interclassista, superador dels conceptes ideològics de dreta i d'esquerra, almenys fins que el poble valencià recuperés les seues llibertats i la seua capacitat d'autogovern.

Per tot això, podem afirmar que tant abans com després de la Guerra Civil Nicolau Primitiu va tenir un paper destacat sempre en la primera línia del moviment valencianista; això sí, marcat, com no podia ser d'una altra manera, per la seua forta personalitat, la independència de criteri que sempre mantenia en defensa de les seues teories i actuacions, el desig d'aglutinar els elements del valencianisme més dispersos i el rebuig a la castellanització de la societat valenciana.

Al mateix temps, però, constatem que tant les idees polítiques com els plantejaments ideològics de Nicolau Primitiu coincidiran, fil per randa, amb els plantejaments majoritaris dels valencianistes del primer terç del segle xx i els defensats per partits polítics com ara Joventut Valencianista, Unió Valencianista, Acció Nacionalista Valenciana i, fins i tot, l'Agrupació Valencianista Republicana, que s'avenien bàsicament amb la Declaració Valencianista de 1918. No ens ha d'estranyar, per tant, veure Nicolau Primitiu com a membre de Lo Rat Penat o Proa, implicat en la reivindicació de l'Estatut d'Autonomia o impulsant iniciatives com la publicació d'*El Camí* o la consolidació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana.

Al capdavall, aquest objectiu de convergència valencianista serà defensat per Nicolau Primitiu contínuament, tant abans com després de la Guerra del 36. De fet, sempre el veurem actuant com el típic «home bo» valencià, honest, imparcial, en qui pots confiar. Per això serà elegit president de diverses entitats culturals al llarg de la seua

2. Aquesta publicació, impulsada i dirigida per Josep M. Esteve Victoria, va publicar un total de 18 números, del 6 de juliol al 7 de novembre de 1931. Ideològicament defensava un valencianisme de dreta, d'inspiració catòlica, que políticament se situava en l'òrbita de la Dreta Regional Valenciana. La redacció del setmanari estava formada per Pasqual Asins, Josep M. Bayarri, Francesc Caballero Muñoz, Josep Castanyer Piera, Josep Cervera Aviñó, Josep M. Esteve Victoria, Felip Garcia del Real, Francesc Molina Valero, Bernat Ortín, Ricard Sanmartín i Enric Songel (vegeu *El Poble Valencià* 2, 11 de juliol de 1931).

3. Es tracta d'*El Sueco (Semnari Defensor de los Intereses de Sueca y su Comarca)*, publicació dirigida per Rafael Hervàs i Ginesta. Nicolau Primitiu va publicar-hi tres articles els dies 11, 18 i 25 de juny de 1933 (números 3024, 3025 i 3026, respectivament).

vida. Amb motiu de la seua designació com a president de la Comissió Patrocinadora del *Diccionari Català-Valencià-Balear* el 1951, Francesc de B. Moll afirmava que es va escollir Nicolau Primitiu, perquè «era mirat amb respectuosa simpatia pels uns i pels altres». Les enormes dificultats en les quals va haver de créixer el sentiment valencianista en la nostra societat, tant en l'època republicana com en la dictadura franquista, portaren Nicolau Primitiu a convertir aquest plantejament en la seua aspiració principal: cercar la unitat entre tots els valencians, per damunt de les rivalitats polítiques, amb vista a aconseguir una màxima eficàcia en la defensa de la nostra personalitat.

D'altra banda, el seu valencianisme aportarà unes característiques que el singularitzaran entre els plantejaments majoritaris d'aquesta època. El fet que mai no acceptés pertànyer a cap partit polític; que sempre busqués la unitat d'acció cultural entre els valencianistes; que defensés un valencianisme estricte però alhora favorable a una unitat cultural i política en peu d'igualtat amb Catalunya i Mallorca, o que mantingués unes postures tan arriscades sobre l'origen del valencià, tot i que eren també defensades per altres polítics com Ignasi Villalonga, el convertiren en temps de la II República en un personatge al marge dels dos sectors majoritaris del valencianisme, el de dretes i el d'esquerres, i posteriorment, al voltant dels anys seixanta, entre els valencianistes catalanistes i els valencianistes anticatalanistes. Senzillament perquè ell no es considerava ni de dretes ni d'esquerres, sinó simplement valencianista, i perquè ell no era ni catalanista ni anticatalanista, sinó simplement valencianista.

Mantenir-se'n al marge, però, tenia el seu preu, i també la seua recompensa. D'una banda, els valencians actuals tenim dificultats per a reconèixer les aportacions del seu pensament i les activitats que va dur a terme, i els seus ideals són difícilment coneguts; i de l'altra, la seua figura és vista amb certes dosis de venerabilitat, i per això Nicolau Primitiu és considerat per molts conciutadans com un patrici valencià, és a dir, com una persona que destaca entre tots els valencians.

Vista la trajectòria de Nicolau Primitiu des 1930 fins a la seua desaparició el 1971, volem referir-nos ara a la seua tasca en favor de l'estudi del valencià, de la seua consolidació, difusió i de l'ensenyament, així com també la seua ideologia lingüística, aspecte aquest ben controvertit i que en ocasions ha enterbolit un impecable i altruista activisme per la llengua.

2. LES ACTIVITATS LINGÜÍSTIQUES DE NICOLAU PRIMITIU

Nicolau Primitiu Gómez Serrano ha estat un personatge ben rellevant en la formació del català culte contemporani de València, tant pel que fa a la seua conformació (va ser un dels signants de les Normes de Castelló, en qualitat de president de Lo Rat Penat, i per tant un element clau de l'acord normatiu) com en la seua difusió (va donar suport actiu a Carles Salvador en l'organització dels cursos de llengua de Lo Rat Penat el 1949 i va editar el *Vocabulari valencià-castellà* de Francesc Ferrer Pastor el 1960), entre altres nombroses iniciatives en favor de la llengua dels valencians com les que ara assenyalarem.

2.1 L'ESTUDI DE LA TOPONÍMIA

Nicolau Primitiu va dedicar una bona part de la seua vida a l'estudi de la toponímia en la doble faceta de recollida de noms de lloc i d'interpretació etimològica, de manera que pot ser considerat, segons Emili Casanova, el precursor de la toponímia valenciana actual.⁴ Entre altres aspectes, podem dir que la va dotar d'un mètode científic i modern de recollida de dades; va traçar uns principis d'interpretació toponímica correctes; va crear la Secció de Toponímia del Centre de Cultura Valenciana; va propugnar la creació d'un Corpus Toponímic Valencià; va confegir milers de fitxes toponímiques; va divulgar i defensar la forma pròpia dels topònims davant la castellanització; va defensar la denominació de *València* enfront de la de *Levante*; va crear el nom *bacava* i *bacavés* per destacar la unió lingüística de Balears, Catalunya i València des de l'època ibèrica; va incitar els cronistes locals a estudiar la toponímia de cada poble, i va defensar el valor patrimonial i testimonial de la toponímia per a la nostra cultura.

La tasca desenvolupada al llarg de quaranta anys va ser molt intensa, però de resultats molt desiguals. En efecte, la defensa de teories com la de l'*iberisme* va portar Nicolau Primitiu a una separació del món científic valencià. La seua independència

4. El 2002, en el xxix Col·loqui de la Societat d'Onomàstica i el VIè d'Onomàstica Valenciana, Emili Casanova i qui signa aquest treball van presentar la ponència «L'aportació toponímica de Nicolau Primitiu» (Climent & Casanova 2003: 253-304).

de criteri, que va mantenir de manera constant, marcarà en gran mesura la major part dels seus treballs, que, d'altra banda, no han tingut seguidors tal com ell pretenia.

Ara bé, aquesta manca de sintonia amb els treballs acadèmics i la persistència continuada en aquestes inversemblants teories sobre l'origen de la llengua, no ens han d'impedir valorar en la justa mesura el que ha estat l'aportació de Nicolau Primitiu als estudis sobre toponímia valenciana, sobretot en moments en els quals gairebé era una disciplina desconeguda per tothom.

En aquest sentit, volem assenyalar el següent:

a) Nicolau Primitiu valora la toponímia com una matèria necessària per a estudiar l'arqueologia⁵ i, en contra del que moltes vegades es retrau als toponimistes, elabora una teoria sobre la paleotoponímia, la qual divideix en tres branques: la històrica, la contemporània i la mixta. També defensa la salvació de la toponímia com a part del patrimoni del poble, i per això s'oposa a la seua traducció al castellà.

b) La dedicació toponímica de Nicolau Primitiu abasta gairebé tota la meitat del segle xx. Durant aquest temps, Nicolau Primitiu escriu més de cent articles sobre la matèria, i, a més, en tots els seus treballs sobre llengua o arqueologia, hi trobem referències directes a aquesta matèria. Crea la Secció de Toponímia i Paleotoponímia del Centre de Cultura Valenciana (Climent 2008); prepara un pla de treball per a recollir tota la toponímia viva i documental valenciana, i esperona els cronistes del Regne i els ofereix un mètode de treball: «Toponímia del término de una población». També redacta, amb Manuel Sanchis Guarner i Josep Giner, la primera proposta normativa i ortogràfica dels topònims dels municipis valencians.⁶

5. Quant a l'interès de Nicolau Primitiu per l'arqueologia, vegeu Gómez Casañ (1997: 75-78).

6. Es tracta de la «Llista de noms de municipis de llengua valenciana», confeccionada per Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Manuel Sanchis Guarner i Josep Giner, i publicada a *Timó*, en els números 6 i 7 (desembre-gener 1935-1936, pp. 4-6) i en els números 10 i 11 (abril-maig 1936, pp. 5-6). Els precedents d'aquest estudi els trobem en la confecció d'una llista dels noms dels municipis del Principat elaborada per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans el 1933. Posteriorment, el 1935 aquesta institució va constituir una ponència, formada per Pompeu Fabra, Josep M. Casacuberta, Joan Coromines i Manuel Sanchis Guarner a fi d'elaborar una llista semblant dels municipis valencians. Els estudiosos valencians van aprofitar la visita a València de Pompeu Fabra, Joan Coromines, Josep M. Casacuberta i Ramon Aramon, del 24 al 27 de novembre de 1935, per intercanviar punts de vista sobre aquest estudi (*Timó* 5, novembre de 1935). Sobre aquesta qüestió, vegeu Antoni Ferrando (2000: 137) i Santi Cortés (2002: 132-133).

c) Nicolau Primitiu és fill d'una època, començament del segle xx, on l'*iberisme* era ben considerat en els àmbits acadèmics, la qual cosa va provocar que orientés el seu treball toponímic a trobar arrels preromanes per explicar l'origen de la llengua i dels topònims. La falta d'edicions crítiques i fiables dels clàssics llatins i grecs, com les de Ruf Fest Aviè, el va portar a cometre molts errors d'interpretació, fet que ha provocat que en cercles acadèmics se'l considere un toponimista *fantasiós*.⁷

d) La consulta dels seus documents i treballs toponímics conservats a l'antic Centre de Cultura Valenciana ens ha permès d'observar un Nicolau Primitiu amb una gran capacitat i decisió organitzativa en benefici de la recollida toponímica. D'altra banda, l'anàlisi de les més de 100.000 fitxes toponímiques, conservades a la Biblioteca Valenciana, ens permetrà fer-nos una idea i una valoració definitives de la dimensió del seu treball.

Per tot el que acabem de dir, cal que sapiguem a hores d'ara valorar el seu treball. Tot i que Nicolau Primitiu tenia les seues particulars teories i les exposava i defensava tal com les sentia, la seua màxima era cercar el que considerava millor per al seu poble, raó per la qual no defugia mai la dificultat ni l'esforç per a trobar claus interpretatives noves més clares que les antigues. En l'actualitat, després dels nombrosos avenços aconseguits en el camp de la història i la lingüística valencianes al llarg dels darrers trenta anys, observem que moltes de les seues interpretacions han estat superades (especialment per arabistes i per Joan Coromines), però moltes no han estat estudiades per ningú. En tot cas, ens trobem davant la immensa obra toponímica d'un dels pioners d'aquesta disciplina a les nostres terres.

7. No és casualitat que Nicolau Primitiu s'interesse per l'estudi de l'obra d'aquest autor llatí; de fet, bé podríem dir que tant l'autor com la seua *Ora marítima* despertaren gran interès entre els estudiosos valencians de l'època. Tant era així, que el mes de gener de 1933 va visitar València el professor Adolf Schulten, el qual havia editat dins *Fontes Hispaniae Antiquae* (vol. 1) l'obra *Avieno, Ora marítima* el 1922, i era, per tant, un dels millors coneixedors d'aquest periple marítim. El motiu de l'estada del professor alemany de la Universitat d'Erlangen era impartir un curs organitzat per la Facultat de Filosofia i Lletres, organitzat per l'arqueòleg Lluís Pericot, i que portava per títol «Avieno, la fuente más antigua de la Geografía de la Península». Hi havia previst impartir vint classes al llarg del mes de gener i febrer de 1933, i segons contenen les cròniques de l'època, van comptar amb l'assistència d'un nombrós i interessat públic. El 22 de gener de 1933, *Las Provincias* publica un extensa crònica, sense signar, dels primers dies del curs, concretament de les quatre primeres conferències. També trobarem informacions sobre aquest curs en diversos articles publicats per *Las Provincias*, el 4 de febrer de 1933, i per *La Correspondencia de Valencia*, el 16 i 26 de gener de 1933.

2.2 FIXACIÓ I CONSOLIDACIÓ DEL CATALÀ DE VALÈNCIA: LES NORMES DE CASTELLÓ

En l'aprovació de les Normes Ortogràfiques de 1932 Nicolau Primitiu va tenir un paper especialment rellevant, no tant com a impulsor de la normativa, la qual no era totalment del seu grat, sinó per les gestions que va fer tant al Centre de Cultura Valenciana com a Lo Rat Penat, perquè ambdues entitats s'adheriren a l'acord de 1932 (Climent 2007).

En aquest sentit s'ha de remarcar l'enorme responsabilitat demostrada una vegada més per Nicolau Primitiu. Per damunt de les preferències personals, a la societat valenciana li calien solucions consensuades, i sobretot en qüestions significatives com la llengua. Per això, quan va caldre, es va implicar en la defensa i difusió de les Normes de Castelló. Primerament convencent Lluís Fullana perquè les signés, després aconseguint l'adhesió de la Junta de Govern de Lo Rat Penat⁸ i, fins i tot, neutralitzant l'oposició de Josep M. Bayarri.⁹ I tot això, perquè sabia que per damunt de les idees personals calia situar aquelles que aconseguien el consens del conjunt de la societat.

D'aquesta manera, en l'actuació de Nicolau Primitiu en tot el procés d'aprovació de les Normes del 1932, observarem l'evolució pròpia d'una persona generosa i responsable que va passar d'emprar en els seus escrits personals models ortogràfics diversos —alguns de collita pròpia i fins i tot inspirats en l'ortografia de Lluís Fullana, quan no n'hi havia cap altra— a signar les Normes disciplinadament, tan bon punt s'havien aprovat a Castelló. Com diu gràficament Nicolau Primitiu: «estem convençuts també de que unes normes ortogràfiques no valen la pena d'una batalla». Segons ell, calia «sacrificar un poquet el amor propi en benefici de la unió possible dels valencians per a fer llabor valencianista».¹⁰

8. El Llibre d'Actes de la Junta de Govern de Lo Rat Penat diu així: «Se llig: aprova l'escrit que envie aprobar les normes ortogràfiques dictaes últimament fent present la protesta de la societat per la desconsideració que significa el no haver segut convidat Lo Rat Penat a l'elaboració de dites normes» (14 de febrer de 1933).

9. En aprovar la Junta de Govern de Lo Rat Penat les Normes de Castelló, va ser únicament Bayarri qui va protestar «per l'adhesió a les normes ortogràfiques sense convocar a Junta general» (Llibre d'Actes de la Junta de Govern de Lo Rat Penat, 21 de març de 1933). El president de l'entitat ratpenatista, Nicolau Primitiu, es va encarregar de parlar amb ell per explicar-li els motius pels quals s'havia actuat d'aquesta manera, per fer-li veure la conveniència d'acceptar unes normes consensuades i per neutralitzar qualsevol iniciativa que poguera posar en marxa. Recordem que Josep M. Bayarri era l'autor de l'opuscle *El perill català*, i un dels escassos valencianistes radicalment anticatalanistes d'aquells anys.

10. Carta de Nicolau Primitiu a Josep M. Bayarri, 23 de març de 1933 (*Epistolari I*, carta número 158, pp. 89-91. Arxiu de la família Gómez Senent. Biblioteca Nicolau Primitiu).

La seua signatura tenia, a més, un valor especial, ja que hi signava com a president de Lo Rat Penat, societat que presidia des del començament de 1933. Aquesta entitat havia de figurar ineludiblement entre els signataris de la nova normativa, si hom volia parlar de consens i acord. I això es va aconseguir gràcies al paper dut a terme per Nicolau Primitiu entre els membres ratpenatistes. D'altra banda, des de Lo Rat Penat i de la mà de Nicolau Primitiu no únicament es va acatar de manera estricta la normativa emanada de Castelló el 1932, sinó que la van difondre tant com pogueren en els concursos de llibres de falles o impulsant els cursos de llengua impartits per Carles Salvador.

2.3 REIVINDICACIÓ DE L'ENSENYAMENT I L'ÚS DEL VALENCIÀ A L'ESCOLA

Al llarg de la seua vida, i en consonància amb el seu pensament valencianista, Nicolau Primitiu va tenir l'oportunitat de denunciar en diverses ocasions la incongruència que suposava l'ensenyament en castellà a les escoles valencianes, i va adoptar una actitud valenta reivindicant l'ensenyament del valencià com a element essencial de la formació dels xiquets i xiquetes valencians, sempre al costat d'altres destacats valencianistes, com ara Carles Salvador o Enric Soler i Godes.

En aquest sentit, cal que recordem alguns dels seus textos publicats, com ara l'article «L'ús de la llengua valenciana a l'escola», aparegut el 7 de juliol de 1934 a *Acció*; la conferència «La llengua valenciana a l'escola», pronunciada durant la Setmana Pedagògica d'Ontinyent el 1934, o el conte publicat a *Las Provincias* el 10 d'agost del mateix any, titulat «L'estatgeret» i on feia una defensa de la tasca duta a terme per la recentment creada Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana.

A més a més, el seu nom figura entre els signants de la instància que el 1931 demanava al ministre d'educació madrileny l'aplicació del decret de bilingüisme al País Valencià.¹¹ Anys després, el 1936, en representació de Proa, entitat que presidia,

11. De fet, l'Ajuntament de València havia aprovat al començament de maig de 1931 «dirigirse al Gobierno provisional de la República para que haga extensivo el decreto autorizando el bilingüismo». Vegeu *El Pueblo*, 6 de maig de 1931. Reproduïm de Cucó (1971: 200-201).

va tornar a signar una petició semblant de diverses entitats valencianistes en què es demanava l'aplicació de l'esmentat decret.¹²

Posteriorment, en plena postguerra, Nicolau Primitiu va encoratjar Carles Salvador a iniciar els cursos de llengua, de primer al Centre de Cultura Valenciana i després a Lo Rat Penat, on s'implantaren des de 1949.¹³ Serà des d'aquesta entitat que durant més de vint-i-cinc anys s'impartiran classes de valencià a milers de valencians, les quals, des de l'inici, comptaren amb el suport de Nicolau Primitiu, tant com a membre de la Junta de Govern de l'entitat com des de la presidència, que va ocupar des de 1958 fins a 1960. L'actiu valencianista va pronunciar discursos i conferències a l'alumnat dels cursos, els va donar suport econòmic amb aportacions en metàl·lic, es va esforçar intensament per involucrar-hi els uns i els altres, va crear la figura dels *protectors dels cursos de llengua valenciana*, va treballar per constituir una secció de cursos de llengua valenciana dins Lo Rat Penat i, en definitiva, va esmerçar esforços per tirar endavant la iniciativa que més va fer per mantenir viva la flama del valencianisme durant els llargs i tristos anys de la postguerra, conscient de la importància que tenia l'ensenyament de la llengua per a la nostra supervivència com a poble.

Al capdavant, observarem que les accions, les iniciatives i els plantejaments de Nicolau Primitiu estaven en perfecta sintonia amb els d'altres activistes valencianistes, com ara Carles Salvador, Francesc Caballero Muñoz, Pascual Asins o Enric Soler i Godes. Així mateix, ens podem fer una idea del seu pensament valencianista, de l'energia i la dedicació que posava en aquells aspectes que considerava fonamentals per al seu poble, entre aquests, l'ensenyament a l'escola de la llengua pròpia, que equivalia a dir l'alfabetització dels xiquets i xiquetes valencians en la llengua que parlaven habitualment.

12. Nicolau Primitiu, en representació de Proa, entitat que presidia, va participar en les reunions celebrades a València als locals de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana els dies 26 de febrer i el 10 de març de 1936 amb la finalitat de sol·licitar a les autoritats madrilenyes l'aplicació al País Valencià del decret de bilingüisme. La instància al ministre d'Instrucció Pública, Marcelino Domingo, es va reproduir a *Acció* 95 (21 de març de 1936).

13. Sobre els cursos de llengua de Lo Rat Penat, vegeu Santi Cortés (2006). Per la nostra banda també ens hem ocupat del seu estudi a Climent (2004a: 122-132).

2.4 CONFERÈNCIES SOBRE LLENGUA

Nicolau Primitiu va pronunciar al llarg de la seua vida nombrosos discursos i conferències centrats en la llengua i entre els quals destaquem: «El bilingüisme valencià a la llum de la història, de la filologia i del nacionalisme», pronunciada a la II Setmana Cultural Valenciana, el 24 de juliol, Dia de la Llengua;¹⁴ «Les llengües que ens calen usar», a l'Agrupació Valencianista Escolar el 16 de març de 1934; «La llengua valenciana a l'escola», llegida dins la Setmana Pedagògica d'Ontinyent el dia 20 de setembre de 1934,¹⁵ i «La llengua Ba-Ca-Va (Balear-Catalano-Valenciana)», conferència impartida a l'Agrupació Valencianista Escolar, el 30 d'abril de 1935. Aquests textos van ser publicats i donats a conèixer al seu moment.

Així mateix, també va elaborar textos que no va arribar a publicar, com ara «Observacions a l'alfabet valencià», que tenia previst llegir com una part del discurs en l'acte de recepció de Carles Salvador al Centre de Cultura Valenciana, però que per recomanació d'aquest darrer va decidir ajornar per a un altre moment.¹⁶ I, fins i tot, va pronunciar conferències que per diversos motius tampoc mai no arribaren a publicar-se. Ens referim a les impartides els dies 23, 27 i 31 de maig de 1949, com una activitat més de la Secció de Literatura i Filologia de Lo Rat Penat, presidida per Carles Salvador, sota el títol «Sobre orígens de la llengua valenciana»;¹⁷ i la pronun-

14. El 2003, amb motiu de la celebració de l'any Nicolau Primitiu per part de diverses institucions valencianes, la Societat Bibliogràfica Valenciana Jerònima Galés ha editat *El bilingüisme valencià* sota el patrocini de la Impremta Mateu de Xàtiva i amb un estudi introductori de qui signa aquestes línies.

15. El 23 d'abril de 1936 Nicolau Primitiu realitzava el pagament a la senyora de Corell de 335 pessetes en concepte «de 500 follets de *La llengua valenciana a l'escola*». El dia següent pagava 450 pessetes a Josep Melià per l'edició de «500 exemplars de *Bilingüisme*». Vegeu Gómez Serrano (2010: 62). També hem de dir que el 2004, l'Ajuntament d'Ontinyent, amb motiu de la celebració de les IV Jornades Educatives, i en commemoració del 70 aniversari de la Setmana Pedagògica de 1934, va reeditar l'opuscle *La llengua valenciana a l'escola*, dins la col·lecció «Quaderns divulgatius», núm. 8, amb un estudi introductori de qui signa aquestes línies.

16. Efectivament, el 9 de gener de 1936, dia de la seua recepció oficial, Carles Salvador va llegir el discurs «Qüestions de llenguatge», que va ser contestat per Nicolau Primitiu Gómez Serrano. Aquest treball és, possiblement, el text teòric on Carles Salvador exposarà de manera més clara les seues opinions sobre quins havien de ser els criteris a seguir per part dels escriptors i lingüistes valencians per tal d'elaborar un model de llengua literària.

17. El diari *Las Provincias* va publicar unes extenses recensions d'aquestes conferències, on podem comprovar que el seu contingut s'ajusta al que Nicolau Primitiu havia estat publicant des de feia vint-i-cinc anys a partir d'un conjunt d'articles aplegats en la sèrie «Salterio Toponímico» (1925), en els quals insistia a reivindicar la importància de la toponímia per a demostrar l'existència d'un fort lligam entre la llengua actual dels valencians i les llengües preromanes (*Las Provincias*, 26 i 29 de maig de 1949).

ciada el 25 de gener de 1954 al «Curset de Llengua i Literatura Valenciana (en la nostra parla) als novells sacerdots en el Convictum de S. Eugeni (antic col·legi de vocacions eclesiàstiques)», que portava per títol «Geografia lingüística».¹⁸

2.5 PROMOCIÓ DEL *DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR*

La implicació de Nicolau Primitiu en l'obra iniciada per mossèn Alcover i impulsada per Francesc de B. Moll fou ben primerenca. De fet, el 1932 ja se n'havia convertit en un dels primers subscriptors valencians i també va acceptar el prec de Moll de convertir-se en el «representant i propagandista» del *Diccionari* a València, amb l'objectiu d'aconseguir un nucli de subscriptors, particulars, entitats culturals o biblioteques.

Aquesta tasca la va dur a terme escassament durant un any, ja que després de l'estiu de 1933 va demanar a Moll que delegués la seua feina en un altre valencianista, Jesús Morante Borràs. La raó era la manca de temps, a causa de les múltiples ocupacions i la intensa activitat social i cultural que duia a terme com a president de Lo Rat Penat.

Posteriorment, i ja en la postguerra, Nicolau Primitiu i alguns dels seus familiars més directes continuaren com a subscriptors del *Diccionari*, de manera que, al començament de la dècada dels anys 50, tornarà a implicar-se com el que més en la seua difusió a les terres valencianes. Això va ser amb motiu de la constitució de la Comissió Patrocinadora de l'Obra del *Diccionari* a València, talment com s'havia fet a Barcelona i Mallorca anteriorment, i que estava integrada pel bo i millor del món cultural i polític valencià del moment. El seu president va ser Nicolau Primitiu, un dels pocs homes que, segons Francesc de B. Moll, «saben ésser amics, malgrat les discrepàncies d'opinió», el qual va participar directament en l'organització de nombroses activitats de difusió del *Diccionari*, com ara la inoblidable exposició realitzada a l'Ajuntament de València

18. Nicolau Primitiu va intervenir-hi a instància de mossèn Vicent Sorribes, juntament amb Francesc Almela i Vives i Carles Salvador. El propòsit era oferir una formació valencianista als futurs rectors. En el darrer trimestre de 1954 s'hi va organitzar un altre curs en el qual van participar mossèn Frederic Moscardó, mossèn Vicent Sorribes, el pare Bernardí Rubert, Emili Beüt, Enric Valor, Joan Fuster i Francesc Casp. Vegeu Fuster (2000: 201).

a la fi de 1951, que va congrega milers de valencians que escoltaren atentament les explicacions de Manuel Sanchis Guarner i Francesc de Borja Moll.¹⁹

A banda de tot això, encara cal afegir-hi que l'any 1953 Nicolau Primitiu va preparar unes quartilles per a llegir-les en un discurs que havia de pronunciar al Saló de Reis del Palau de la Generalitat de la ciutat de València, amb motiu de l'edició del volum v del *Diccionari*, acte programat per al 10 d'octubre, però que fou suspès pel governador civil com una mostra més de la intolerància d'un règim repressor.

Una vegada més veiem Nicolau Primitiu participar intensament en la difusió d'una de les grans obres de la filologia romànica de tots els temps, conscient de la importància que tenia la seua divulgació entre els valencians per a l'estudi i el coneixement de la llengua comuna de catalans, valencians i balears, dels parlants de la *llengua bacavesa* —com a ell li agradava d'anomenar-la, i també, per reiniciar i enfortir les relacions entre pobles germans.²⁰ Com deia Nicolau Primitiu: «tot pel *Diccionari* i son felix acabament».

2.6 L'EDITORIAL SICÀNIA I LES REVISTES *SICÀNIA MENSUAL* I *NOSTRES FAULELLES*

Amb l'estudi i anàlisi de les accions dutes a terme per Nicolau Primitiu encaminades a la creació i consolidació de l'editorial Sicània, podem afirmar que aquest fou el projecte cultural més significatiu i agosarat que va realitzar al llarg de la seua vida, i també el que li va demanar més temps i esforços durant els més de dotze anys en què l'editorial es va mantenir en actiu.²¹

19. Segons les cròniques de l'època, més de quatre mil persones visitaren en un sol dia l'exposició, la qual cosa convertia aquest fet en un esdeveniment inèdit en ple franquisme. Sobre aquesta qüestió, vegeu «Actualidad Valenciana», *Las Provincias*, 19 de desembre de 1951. Giner Boira, a l'*Almanaque Las Provincias per a 1952*, diu: «Terminóse el año con la visita del día 16 a la exposición del *Diccionari Català-Valencià-Balear*, aprovechando la oportunidad de tener en Valencia a las personalidades que se habían congregado en dicho acto. Fue don Manuel Sanchis Guarner quien por diez veces hubo de repetir la explicación de cuanto se hallaba expuesto». Santi Cortés (1995: 342) ha fet notar la importància d'aquest acte: «tant pel seu caire de convocatòria pública i unitària, com pel ressò que obtingué i per la intenció dels organitzadors d'implicar la societat valenciana en el reconeixement de la seua personalitat».

20. Xavier Ferré (2000) ha estudiat la complexa xarxa de relacions creada entre el País Valencià i Catalunya al voltant de l'obra del *Diccionari*.

21. Quant a la creació de l'editorial Sicània, vegeu Pérez Moragón (2002).

Efectivament, el 18 de maig de 1955 eixia al carrer *Els somnis de Jordiet*, de Leopold Martínez Vidal, el primer dels llibres publicats per l'editorial Sicània, fundada el mateix any per Nicolau Primitiu. En aquell moment hi havia a València dues editorials més que publicaven llibres en català: Torre, dirigida per Xavier Casp i Miquel Adlert, i Lletres Valencianes, al capdavant de la qual hi havia Ricard Sanmartín. Tot i això, Nicolau Primitiu considerava que a València calia una altra editorial dedicada sobretot a la publicació d'obres de caràcter popular, que arribaren fàcilment als lectors i que ajudaren a consolidar el procés de recuperació lingüística encetat pels Cursos de Llengua de Lo Rat Penat. I així va ser que l'il·lustre valencianista, que en aquells moments tenia setanta-set anys, es va llançar en solitari a un aventurat projecte editorial, sense cap altre suport que el d'un grapat d'amics com Emili Beüt i Belenguer i Leopold Martínez, que l'ajudaren en la tasca de cercar impremtes i vigilar els temes d'edició; o Carles Salvador, que s'havia de convertir en el corrector general, però la seua sobtada mort el juliol de 1955 ho va impedir, o Francesc Ferrer Pastor, que finalment s'encarregaria de la correcció gramatical de les obres.

Nicolau Primitiu va dissenyar un ambiciós projecte editorial que abastava nombrosos temes, agrupats en un nombre extens de col·leccions. Dins l'editorial hi havia les sèries «Sicània Prolífica», que va ser la que més llibres va editar (nou en total), «Sicània Poesia», «Sicània Popular», «Sicània Filològica», «Sicània Religiosa», «Sicània Novel·lística», i altres com «Sicània Biogràfica», «Opera Omnia», «Històrica», «Literària», «Antològica», «Novel·la Social» i «Novel·la Històrica», que únicament publicaren un llibre cadascuna. El problema era, òbviament, la limitada capacitat d'editar llibres que podia tenir una editorial de les característiques de Sicània, on l'energia i la tenacitat de l'editor i els seus col·laboradors havien de suplir moltes de les mancances existents.

Les dificultats, però, foren nombroses. La inexistència d'un públic lector en valencià, la manca de canals de distribució o les dificultats de donar a conèixer els llibres editats repercutien negativament en el nombre de vendes. Arribar a la gran majoria de la societat valenciana es va convertir en una feina impossible. Del primer llibre editat, *Els somnis de Jordiet*, se'n va fer una distribució gratuïta a moltes de les biblioteques públiques valencianes i a molts particulars, únicament a canvi d'acusar la recepció de l'obra, una circumstància que va permetre a Nicolau Primitiu confeccionar un extens fitxer de possibles compradors als quals adreçar-se amb propaganda dels llibres editats.

L'altra dificultat va ser la censura, que s'aplicava inexorablement sobre moltes de les seues obres, pel fet que a València els implacablesensors exercien amb més

eficàcia el seu treball que a altres punts de l'Estat. Tant era així que l'hàbil Nicolau Primitiu acostumava a enviar els catàlegs de propaganda juntament amb els llibres a Madrid, on aprovaven sense problemes allò que els buròcrates vernacles s'havien afanyat a prohibir ací.

Nicolau Primitiu va aconseguir amb enormes dificultats mantenir activa l'editorial Sicània des de 1955 fins a 1967, quan ja tenia noranta anys i les energies començaven a fallar-li. Va aconseguir publicar un total de vint-i-vuit llibres, alguns dels quals van tenir una magnífica acceptació, mentre que d'altres no van assolir el favor dels lectors. En aquest ventall de títols trobarem una barreja de gèneres: novel·la històrica o social, poesia, estudis historiogràfics o llibres de divulgació. Qualsevol llibre era vàlid per a Nicolau Primitiu, atesa la seua idea d'arribar a un ampli sector de la societat valenciana, al *poble valencià* (com a ell li agradava de dir), per tal d'evar-la culturalment com un pas previ a la recuperació de la nostra personalitat col·lectiva.

Pel que fa als autors, en la nòmina de Sicània trobarem un grup d'escriptors que ja havien publicat diverses obres abans de 1936, com ara Carles Salvador, Antoni Igual i Úbeda, Francesc Almela i Vives, Enric Soler i Godes o Xavier Casp, junt amb altres joves autors com Beatriu Civera, Jordi Valor i Serra, Joan Valls Jordà, Josep Mascarell i Gosp o Maria Ibars i Ibars.

Els estudis històrics de temàtica valenciana tenien molt bona acollida a l'època, i entre aquests destacaren *València i el General Espartero* (1956) i *Biografies dels reis de València* (1958), tots dos de Frederic Moscardó, o *El duc de Calàbria i la seua cort*, de Francesc Almela i Vives, (1958). La poesia estava ben representada amb la publicació de *Tast d'eternitat* (1960), de Joan Valls i Jordà, o del poemari de Xavier Casp, *D'amar-te, amor* (1963), amb pròleg de Miquel Adlert, i uns reculls poètics de Teodor Llorente i de Vicent W. Querol.

Pel que feia a la narrativa, que predominava per damunt de la resta d'obres, s'ha de dir que Beatriu Civera va iniciar la seua trajectòria novel·lística amb *Entre el cel i la terra* (1956), i posteriorment, amb *Una dona com una altra* (1961), amb pròleg de Manuel Sanchis Guarner; Maria Ibars es va consolidar com una magnífica escriptora amb *Vides planes* (1962) i *L'últim serv* (1965); Jordi Valor i Serra s'afermava com a narrador costumista amb *Narracions alacantines de muntanya i voramar* (1959), i Antoni Igual i Úbeda va dir-hi la seua amb la novel·la històrica *Delers de joventut* (1964).²²

22. Una anàlisi més detallada d'aquestes novel·les i dels plantejaments estètics predominants el trobarem a l'estudi de Carbó & Simbor (1993: 110-119) i a Vicent Simbor (1991: 51-82).

També hi tindran un apartat destacat les obres pràctiques i de divulgació com *Parleu bé!*, (1957), obra pòstuma de Carles Salvador que encara estava enllestint poc abans de la seua desaparició, amb pròleg de la seua filla, Sofia Salvador; o *La missa del poble* (1959), de mossèn Vicent Sorribes. Però, per damunt de tot, hi destaquen els vocabularis imprescindibles de Francesc Ferrer Pastor, que jugaren un paper molt important en la difusió del valencià en aquells anys difícils. Primerament, el *Vocabulari valencià-castellà* (1960), que va iniciar la «Sèrie Filològica»; després, el *Vocabulari castellà-valencià* (1966), i, tot seguit, el *Vocabulari castellà-valencià i valencià-castellà* (1967), la darrera obra publicada per l'editorial Sicània i segurament una de les de major acceptació popular. Un aspecte que cal destacar d'aquestes obres és l'oportunitat amb què van ser editades, en el moment més propici per a l'estudi de la llengua, quan la dictadura franquista afluixava la pressió repressora i permetia l'organització dels cursos d'ensenyament del valencià arreu del País Valencià. I aquest mèrit no és sinó de Nicolau Primitiu i de l'editorial Sicània, que, amb el seu esforç per a difondre la llengua, van saber respondre a una de les necessitats més bàsiques dels valencians del moment i oferir a la societat valenciana aquesta obra i altres obres tan significatives.

A més de la tasca realitzada en l'editorial, el juliol de 1958 Nicolau Primitiu encetava un altre projecte: l'edició d'una revista cultural d'orientació valencianista, *Sicània Mensual*.²³ En la iniciativa comptava amb la col·laboració de Vicent Badia Marín, com a director, i de nombrosos amics que s'uniren al projecte, com ara Emili Beüt i Belenguier, Josep Giner i Marco, Enric Soler i Godes, Vicent Sorribes, Jordi Valor i molts altres.²⁴

Tot i que les dificultats per a engegar el projecte van ser abundants, se n'aconseguien publicar divuit números, que tingueren una bona acollida. La revista tractava

23. El 2001, amb motiu de la celebració de l'any Nicolau Primitiu, la Universitat de València va publicar una edició facsímil de la revista *Sicània* a la impremta Palacios de Sueca, precedida per una introducció de Francesc Pérez Moragón (2001). Vegeu la nostra ressenya d'aquesta edició a *Levante-EMV* (15 de març de 2002). Ha estat una llàstima que aquesta magnífica edició no haja inclòs l'«Índex de matèries, noms i cognoms» elaborat per Nicolau Primitiu i que s'havia d'afegir a l'edició relligada de la revista.

24. Cal destacar que la qüestió lingüística va ser present en pràcticament tots els números de la publicació. Com a mostra hem d'assenyalar que Josep Giner va publicar-hi la secció «Qüestions de Llengua Literària i Llengua Popular». Emili Casanova (1997: 165-187) ha estudiat l'epistolari entre Nicolau Primitiu i el filòleg valencià, el qual ens aporta una valuossíssima informació sobre *Sicània Mensual*. Josep Giner, que tan sols era un lector interessat en la revista, va mantenir una interessant correspondència amb el seu editor sobre qüestions relacionades amb la publicació, amb la intenció de millorar-la.

aspectes culturals de temàtica valenciana i pretenia convertir-se en un «sumario y guía de cultura valenciana», tal com s'indicava en la primera pàgina. A més a més, Nicolau Primitiu va haver de vèncer nombroses dificultats provocades per una fèrria i desesperant censura, que només va autoritzar a publicar un vint per cent de la revista en català, i que fins i tot impedia incloure-hi publicitat per a finançar-ne les despeses o anunciar la publicació en altres mitjans. Com a conseqüència d'això, al desembre de 1959, i davant de tantes dificultats, Nicolau Primitiu es va veure obligat a deixar de publicar la revista.

Incansable, però, el 1961 Nicolau Primitiu encara promourà l'aparició d'una revista literària: *Nostres Faulelles*. En aquest cas es tractava de publicar textos literaris senzills, que pogueren ser llegits per lectors poc avesats a la lectura en català, i que foren entretinguts i econòmics.²⁵ D'aquesta col·lecció, se n'editaren disset volums, que aparegueren fins a 1966, on trobem molts dels antics autors que ja havien publicat llibres a Sicània, com Maria Ibars, Beatriu Civera o Josep Mascarell, juntament amb altres autors novells que hi trobaven una plataforma on poder donar-se a conèixer, com ara Bernat Garcia i Aparici, Lluís Jordà o el jove Francesc Codonyer.

Aquestes iniciatives, altament deficitàries econòmicament, les va haver de suportar Nicolau Primitiu tot sol, amb el suport de la seua família i arriscant el patrimoni personal. Realment, per a l'il·lustre valencianista, tot era poc a l'hora de promoure l'acostament dels valencians i valencianes a la seua llengua i cultura, actuant veritablement com un mecenes. Així, a la dècada dels seixanta, ens trobem un Nicolau Primitiu de més de vuitanta anys, amb una lucidesa extraordinària, i amb forces i energies suficients per a esdevenir, com sempre ho havia estat, punt de trobada de persones i moviments interessats en la defensa de la llengua i cultura dels valencians.

25. En aquest sentit, el plantejament de Nicolau Primitiu era que *Nostres Faulelles* elaborés «una literatura popular que fóra assequible i arribara a totes parts i totes les butxaques; que a l'ensems instruiria i entretenira i que fóra selecta i econòmica» (vol. 1). De fet, l'objectiu final d'aquesta col·lecció coincidia plenament amb els seus plantejaments valencianistes: elevar la cultura del poble, i d'aquesta manera millorar la seua posició econòmica, la qual cosa comportaria a la llarga un millor nivell cultural que permetria l'enlairament de la personalitat valenciana, i un futur, si bé incert, molt més lliure.

3. LES IDEES LINGÜÍSTIQUES DE NICOLAU PRIMITIU

Tot i que amb l'anàlisi de les actuacions de Nicolau Primitiu en l'àmbit de la llengua ens podem fer una idea clara de les seues opinions i els seus pensaments respecte al valencià i al seu ús social, ara ens hem de referir a dos aspectes en què la seua independència de criteri l'apartava dels plantejaments majoritaris entre els estudiosos de la nostra llengua.

3.1 SOBRE L'ORIGEN DEL VALENCIÀ

Des de 1925 Nicolau Primitiu defensava la teoria que asseverava que havíem de cercar les arrels més profundes del valencià actual en els nostres avantpassats ibers. Aquesta qüestió tenia en aquella època —i també en l'actual— una forta càrrega ideològica, i ha estat emprada per les diferents tendències del valencianisme per donar suport històric als seus plantejaments polítics. En l'actualitat, el tema està ben resolt des del punt de vista científic, a partir dels estudis, entre d'altres, de Manuel Sanchis Guarner,²⁶ que neguen l'existència d'un mossàrab valencià amb la vitalitat suficient en els moments previs a la conquesta per a poder configurar un sistema lingüístic diferent del que ens portaren els repobladors catalans. Ara bé, aquesta teoria fou defensada al començament del segle xx per il·lustres estudiosos, polítics i investigadors catalans i valencians que cercaven les arrels de l'*ètnia catalana* en l'època dels ibers. De fet, un dels qui formulà la hipòtesi d'una unitat etnològica i lingüística ibèrica, origen de la llengua preromana parlada als territoris ocupats pels ibers, va ser Enric Prat de la Riba en la seua obra *La nacionalitat catalana*.²⁷

Aquesta teoria esbossada pel polític conservador català va ser recollida per Francesc Carreras Candi, que presentà al Primer Congrés de la Llengua Catalana la comunicació

26. Ens referim a estudis com *Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la Reconquesta* (1955) o *Aproximació a la Història de la Llengua Catalana* (1980).

27. Aquesta obra va ser publicada el 1906 a Barcelona, a la Tipografia de *L'Anuari de l'Exportació*, tot i que el capítol VII, on formula aquesta teoria, ja l'havia donat a conèixer el 1897 en unes conferències pronunciades a l'Ateneu Barcelonès. En 1978, se'n va fer una edició dins les «Millors Obres de la Literatura Catalana (MOLC)» d'Edicions 62. Per al polític catalanista, la dominació romana no va aconseguir eliminar la nacionalitat ibera, que va tornar a renàixer juntament amb la seua llengua en desaparèixer el poder imperial de Roma, tal com ens explica en l'apartat «Triomf de les nacionalitats esclavitzades».

«La proto-història de la llengua catalana», on afirmava que «la llengua catalana no neix ab la dominació romana, per més que siga aquesta un importantíssim fautor [*sic*] de la seua formació y desenrotlló» (1908: 514); i anys més tard, el 1917, també va publicar l'obra *Ibers y Grechs*, que portava per subtítol *La llengua catalana successora de l'antiga ibèrica*. Un altre autor català que continuà, en certa manera, una línia argumental semblant va ser Pere Bosch i Gimpera, el qual, al llarg dels seus estudis arqueològics i etnològics sobre els ibers, confirmarà l'existència d'una unitat etnogràfica entre els pobles que habitaven la costa est de la península Ibèrica.²⁸

Es tractava, per tant, d'una teoria que tenia una certa acceptació a Catalunya en els ambients erudits de l'època, i que també a València tenia seguidors significatius entre els estudiosos de la civilització dels ibers com Francisco Almarche, Francesc Badenes Dalmau, Domènec Fletxer, i fins i tot en el camp de la política, com era el cas d'Ignasi Villalonga.²⁹ Com podem comprovar, la defensa d'aquesta teoria iberista per part de Nicolau Primitiu seguia un corrent historiogràfic mantingut per prestigiosos estudiosos de començament de segle que, fins i tot, s'havia incorporat a l'incipient valencianisme existent en aquell moment. El problema de Nicolau Primitiu va ser que al llarg de tota la seua vida es va mantenir ferm en aquesta creença, fins i tot després que la comunitat acadèmica l'hagués considerada mancada de base científica.

Realment, a Nicolau Primitiu no el preocupava excessivament situar-se al marge dels posicionaments acadèmics convencionals, acostumat com estava a mantenir les seues posicions i creences per damunt dels uns i dels altres, si estava convençut d'una idea. Per això hi va dedicar gran quantitat d'estudis i articles divulgatius (publicats i inèdits) relacionats amb la toponímia, que era on ell trobava les restes d'aquell parlar ibèric.

28. El 1932, a l'obra *Etnologia de la Península Ibèrica*, deixa entreveure la idea de l'existència d'una unitat etnogràfica entre els pobles que habitaven la costa est de la península Ibèrica. Posteriorment, en *La formación de los pueblos de España* (1945: 320) va reafirmar el seu convenciment en «l'afinitat dels pobles ibèrics llevants».

29. En l'opuscle *Substantivitat del valencianisme* (1919: 5) afirmava que «el oríge de la personalitat valenciana, el trobem en els temps de la civilització ibèrica». Pel que feia a la llengua, el polític valencià, exposava unes idees que posteriorment seran seguides, fil per randa, per Nicolau Primitiu: «Els antecedents de l'actual llengua valenciana, es troben en aquell temps, puix no es formà la nostra llengua, com molts creuen, com una fillola de la llengua llatina dels conqueridors romans. Estos influïren fortíssimament introduint elements diferents que ampliaren el lèxic i alteraren la gramàtica. La romanització seria tan intensa com se vullga, però ella no destruí l'element racial iber, com no el destruïren ni l'invasió visigòtica —que no fon tan absorbent com la romana— ni sisquiera la avasalladora dominació aràbiga, que per la seua duració i força, poguera creure's que aniquilaria el poble vençut».

El motiu últim de la defensa a ultrança d'aquesta hipòtesi per part de l'estudiós valencià tenia molt a veure amb la seua concepció nacional: als valencians ens calia demostrar amb proves les profundes arrels de la nostra nissaga, com a primer pas per a legitimar i consolidar la nostra personalitat com a poble, i per a això no hi havia res millor que cercar-la en els pobles primitius que habitaren la península Ibèrica, els ibers, dels quals eren descendents directes.

Tan ferm es va mantenir Nicolau Primitiu en les seues posicions, que fins i tot en diverses ocasions va polemitzar —això sí, privadament— amb diversos especialistes en la matèria com Josep Giner i Marco o Martí de Riquer, els quals li donaren arguments per a reconduir els seus posicionaments i li explicaren el perquè de l'existència de petjades de l'iber en la llengua catalana actual, atesa la influència del substrat (Climent 2006a).

Al capdavant, l'erudit valencià reconeixerà davant Josep Giner els veritables motius de la seua inamovible posició sobre aquest tema:

Donar una cimentació més ampla i profunda a la nacionalitat comuna, per lo qual no res perden els catalans ni ningun altre poble de la Bacàvia, és, per tant, donar base ferma i indiscutible al dret de sobreviure, superior al dels castellans i al de quasi totes les nacions-estat actuals, és demostrar [...] que som noresmenys que'ls hereus directes dels ibers.

Nicolau Primitiu, seguint Prat de la Riba i altres polítics i historiadors, es capfica en la creació uns mites ben arrelats al nostre passat, en la consolidació d'uns potents signes identitaris per a catalans i valencians, útils en l'elaboració d'un eficaç relat de construcció nacional, convençut com estava que les referències als pobles ibers aportaven un grau de solidesa més elevat al nostre passat mític que el que posseïen els altres pobles peninsulars, especialment els castellans. A partir d'aquest plantejament, la insistència de Nicolau Primitiu en la teoria *iberista* per a explicar els nostres orígens lingüístics i com a poble pren consistència en el seu pensament polític i cultural.

3.2 SOBRE EL NOM DE LA LLENGUA

Pel que fa al nom de la llengua, Nicolau Primitiu ja va formular el 1925 la seua original proposta d'anomenar *bacava* el poble «balear-catalán-valenciano», però no serà fins a 1936, amb la publicació de l'obra *El bilingüisme valencià*, on trobarem clarament explicat el significat de *bacava* o *bacavés* («parlem d'una llengua *bacava*,

que compregua lògicament tots els dialectes dels tres països germans»), i fins i tot del topònim *Bacàvia*, territori format per Balears, Catalunya i València.

L'objectiu fonamental de la proposta de Nicolau Primitiu era doble: d'una banda, « cercar un nom comú a tots, que pugam tots acceptar sens prejuí ni humiliació », ja que estava convençut que els valencians no acceptarien mai denominacions com *català* o *Catalunya* per a designar la seua llengua i el seu territori, respectivament; i de l'altra, es tractava d'atorgar a la llengua i al territori un nom que no ens allunyés dels nostres pobles germans d'idioma i esperit, lligams que ens calia mantenir i enfortir per a fer front a la pressió de l'estat centralista i castellanista.

La solució, però, no era senzilla; i de fet, actualment, determinats sectors de la societat valenciana encara incideixen en aquesta qüestió, perquè saben molt bé que realment fereix les susceptibilitats d'amplis sectors de la població, i inconscientment no dubten a traure'n profit polític, efímer i immediat. Nicolau Primitiu formularà aquesta proposta amb la idea d'evitar que l'extensió de les denominacions *català* o *Catalunya*, per a referir-se a la nostra llengua i al nostre territori, originaren un cisma irreversible en el reduït món del nacionalisme valencià, i per consegüent en la societat valenciana, com al cap i a la fi ha acabat passant. La proposta, però, no tingué èxit ni consideració entre els sectors polítics ni entre la comunitat acadèmica, i amb el pas dels anys va ser vista més com una originalitat del seu autor que com una proposició viable per a superar les divergències sobre el nostre futur com a poble.

Dissortadament, el problema, lluny de solucionar-se, encara genera avui discussions interessades en els debats polítics i acadèmics. A tall d'exemple, només hem de recordar els eufemismes que hagué d'emprar primerament el Consell Valencià de Cultura i després la mateixa *Llei de Creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua*, així com altres textos generats per aquesta institució com el « Dictamen sobre els principis i criteris per a la defensa de la denominació i l'entitat del valencià », de febrer de 2005, aprovat sota fortes pressions polítiques del Govern valencià, que parla de « la llengua que compartim amb els territoris de l'antiga Corona d'Aragó ».

4. A TALL DE CONCLUSIÓ

Per tot el que hem vist, constatem que, sempre que va tenir ocasió, Nicolau Primitiu va expressar les seues opinions (per delicades i compromeses que foren) sobre

múltiples aspectes de la llengua: denunciant el suposat bilingüisme dels valencians, treballant per la consolidació d'un model de llengua, reivindicant l'ensenyament del valencià i en valencià a les escoles, proposant un nom per a la llengua comuna de balears, catalans i valencians o reflexionant sobre l'origen de la modalitat valenciana de la llengua catalana. És per això que hem de pensar que el present i el futur de la llengua dels valencians eren un tema central del pensament de Nicolau Primitiu, conscient com era que la llengua era un dels principals elements definidors de la personalitat valenciana, i que com a tal calia protegir especialment.

A més a més, cal dir que davant la llengua dels valencians la seua és una de les actituds més positives i constructives que podem trobar en la nostra història recent, perquè al llarg de la seua vida va mantenir una reivindicació constant de l'ús social del valencià i va esperonar tots els que volien escoltar-lo a treballar activament per la consolidació i difusió de la nostra llengua, sempre cercant la unitat d'acció en un tema que considerava cabdal per al nostre futur.

Finalment, només volem afegir-hi que l'anàlisi de les activitats culturals i lingüístiques dutes a terme per Nicolau Primitiu ens permet adonar-nos de la importància d'aquest personatge, en el qual conflueixen dues vessants necessàriament complementàries: la reflexió sobre el seu país i l'activisme cultural.

De fet, aprofundir en les nombroses activitats culturals i polítiques que va dur a terme al llarg de la seua vida ens permet arrodonir el coneixement de la seua personalitat, entreveure i distingir la figura d'un intel·lectual que va treballar metòdicament i amb intensitat per la construcció d'un País Valencià d'acord amb les seues arrels, i que és tot un exemple singular de la resistència a la despersonalització com a poble, en una línia semblant al paper que representen personatges com Gaetà Huguet o Adolf Pizcueta.

JOSEP DANIEL CLIMENT
IES Cid (València) / Universitat Oberta de Catalunya

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BOSCH-GIMPERA, P. (1932) *Etnologia de la Península Ibérica*, Barcelona, Alpha.
— (1945) *La formación de los pueblos de España*, Mèxic, Publicacions de l'Institut d'Història, Universitat Autònoma de Mèxic, Imprenta Universitaria.

- CARBÓ, F. & V. SIMBOR (1993) *La recuperació literària en la postguerra valenciana (1939-1972)*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CARRERAS CANDI, F. (1908) «La protohistòria de la llengua catalana», dins *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona, Estampa de Joaquim Horta, pp. 511-515.
- (1917) *Ibers y Grechs. La llengua catalana successora de l'antigua ibèrica*, Barcelona, Impremta Ràfols.
- CASANOVA I HERRERO, E. (1997) «Sicània (1958-1959) El procés de fer una revista valencianista, a través de la correspondència de Josep Giner i Nicolau Primitiu», *Comunicación y Estudios Universitarios*, 7, pp. 165-187.
- (2006) «Els Dietaris de Nicolau Primitiu sobre la Guerra Civil», dins J. D. Climent i C. Gómez-Senent, *Nicolau Primitiu i la Guerra Civil*, València, Pentagraf, pp. 89-122.
- CASANOVA, E. & J. D. CLIMENT, (2010) *Dietaris 1936. Nicolau Primitiu Gómez Serrano*, València, Biblioteca Valenciana.
- CLIMENT MARTÍNEZ, J. D. (2002) «L'edició facsímil de la revista *Sicània*», València, *Levante-El Mercantil Valenciano. Posdata*, 15 de març.
- (2003) «Estudi introductori» a *El bilingüisme valencià*, de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, València, Societat Bibliogràfica Jerònima Galés.
- (2004a) «Josep Giner i Marco i els cursos de llengua de Lo Rat Penat», *Almaig*, xx, pp. 122-132.
- (2004b) «Estudi introductori» a *La llengua valenciana a l'escola*, de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, Ontinyent, Ajuntament d'Ontinyent.
- (2006a) «Nicolau Primitiu, Josep Giner i Martí de Riquer. Reflexions al voltant de l'origen i el nom de la llengua dels valencians», *Almaig*, xxii, pp. 90-103.
- (2006b) «La correspondència de Nicolau Primitiu, 1936-1939», dins J. D. Climent i C. Gómez-Senent, *Nicolau Primitiu i la Guerra Civil*, València, Pentagraf, pp. 123-139.
- (2007) *Les Normes de Castelló. L'interès per la llengua dels valencians al segle xx*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- (2008) «Nicolau Primitiu i la Secció de Toponímia del Centro de Cultura Valenciana (1942-1951)», dins E. Casanova i L. R. Valero, *xxxii Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemesí*, Paiporta, Denes, pp. 117-131.

- CLIMENT, J. D. & E. CASANOVA (2003) «L'aportació toponímica de Nicolau Primitiu», dins E. Casanova i L. R. Valero, *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Paiporta, Denes, pp. 253-304.
- (2010) *Dietaris 1936. Nicolau Primitiu Gómez Serrano*, València, Biblioteca Valenciana.
- CORTÉS CARRERES, S. (1995) *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2002) *Manuel Sanchis Guarner. Una vida per al diàleg*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006) *Ensenyament i resistència cultural. Els Cursos de Llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)*, Paiporta, Denes.
- CUCÓ, A. (1971) *El valencianisme polític, 1874-1936*, València, Col·lecció Garbí, 2.
- FERRANDO FRANCÉS, A. (2000) «Fabra i el País Valencià», *Simposi Fabra*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- FERRÉ, X. (2000) *No tot era Levante feliz. Nacionalistes valencians (1950-1960)*, Benicarló, Alambor.
- FUSTER, J. (2000) *Correspondència*, vol. 4, a cura d'Antoni Ferrando, València, Edicions Tres i Quatre.
- GÓMEZ CASAÑ, R. (1997) *Nicolau Primitiu Gómez Serrano (1877-1971). Una aproximació a la seua vida*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- GÓMEZ SERRANO, N. P. (1961) «Encetament», *Nostres Fauelles*, Sicània, vol. 1, p. 5.
- (2010) *Dietaris 1936. Nicolau Primitiu Gómez Serrano*, València, Biblioteca Valenciana.
- PÉREZ MORAGÓN, F. (2001) «Introducció» a l'edició facsímil de la revista *Sicània (1958-1959)*, València, Universitat de València.
- (2002) «Nicolau Primitiu, editor», *Catàleg de l'exposició El somni de Nicolau Primitiu: una realitat*, València, Biblioteca Valenciana, pp. 160-175.
- PRAT DE LA RIBA, E. (1906) *La nacionalitat catalana*, Barcelona, Tipografia de l'Anuari de l'Exportació.
- SIMBOR ROIG, V. (1991) «La novel·la de la postguerra al País Valencià (1939-1972) entre la problemàtica llengua literària i el desfasament estètic», *Caplletra*, 10, pp. 51-82.
- SALVADOR I GIMENO, C. (1936) *Qüestions de llenguatge*, discurs d'ingrés de Carles Salvador, el dia 9 de gener de 1936; contestació de Nicolau Primitiu Gómez Serrano, València, Centre de Cultura Valenciana.

JOSEP DANIEL CLIMENT

El valencianisme lingüístic de Nicolau Primitiu Gómez Serrano

SANCHIS GUARNER, M. (1955) *Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la Reconquista*, Barcelona, Separata del VII Congrés Internacional de Lingüística Romànica, Universitat de Barcelona.

— (1980) *Aproximació a la Història de la Llengua Catalana*, Barcelona, Salvat.

VILLALONGA, I. (1919) *Substantivitat del valencianisme*, València, Unió Valencianista.